

A szociális jogok alapjogi védelme a nemzetközi jogban és az Európai Unióban

A szociális igazságosság fundamentumát a szociális jogok megfelelő szintű garantálása jelenti valamennyi államban.¹ Bár ez az eszme már a XIX. században megjelent,² és ha nem is vált általánosan elterjedté azonnal, mégis, a szociális jogok mint második generációs emberi jogok,³ az egyes államok jogrendszereinek egyre fontosabb részévé váltak, mára pedig kétségkívül alkotmányos szinten védendő alapvető demokratikus értékeké.⁴ Ebben a folyamatban kulcsszerepet játszott és játszik a mai napig az az államok közössége által kialakított intézményrendszer, amely legyen akár nemzetközi, vagy szűkebb hatókörben működő kizárólag európai, esetleg az Európai Unióhoz kapcsolódó, feladatuk egyaránt az alapvető szociális jogok, illetve – a téma szempontjából – munkavállalói alapjogok garantálása.⁵ Tehát az államoknak kötelességük alkotmányaikban szociális védelmi szabályokat megfogalmazniuk,⁶ de az ilyen tárgyú jogi megoldások természetesen jelentős mértékben különböznek egymástól.⁷

1. Szociális jogok a nemzetközi jogban – a gazdasági, szociális és kulturális jogok szabályozása és érvényesülése az ENSZ egyezményeiben

Az alapjogok univerzalitásának erősödéséhez döntő mértékben járult hozzá a II. világháborút követő időszak nemzetközi jogi jogfejlő-

* Dr. Téglási András, *habilitált egyetemi docens, oktatási dékánhelyettes, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Budapest*

¹ NÁDAS – ZACCARIA 2014, 35.

² DAVIES 2009, 39-40.

³ KOVÁCS 2011, 315.

⁴ RAB 2012, 35-36.

⁵ NÁDAS – ZACCARIA 2014, 35.

⁶ RAB 2009, 41-43.

⁷ NÁDAS – ZACCARIA 2014, 35.

dése és ennek következtében az egyes intézmények addig nem látott világméretű megjelenése.⁸ Ebben a folyamatban kiemelkedő jelentőségű az ENSZ Közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi jogok egyetemes nyilatkozata.⁹ Jellemző a dokumentum egyes cikkelyeinek megfogalmazása, amennyiben a legtöbbször használt formula a „mindenkinek joga van...” vagy a „senkit sem lehet...”¹⁰ Ezzel a szövegezéssel a nyilatkozatban foglalt jogok egyetemességét külön is hangsúlyozzák.¹¹ A nyilatkozat megszüvegezését a nyugati hatalmak és a Szovjetunió éles vitája jellemezte, egyebek mellett a gazdasági és szociális jogok terén.¹² A Nyugat azt hangsúlyozta, hogy csupán a polgári és politikai jogok deklarálására van szükség. A gazdasági, szociális kérdésekről viszont választások útján kell dönteni, tudniillik a polgárok eldöntik, hogy az ezekben

⁸ KISS György: *Alapjogok kollíziója a munkajogban*. Pécs, Justis BT, 2010. 84.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Hayek azonban az egyetemes jogok koncepciójával kapcsolatban furcsa ellentmondásra hívja fel a figyelmet. A 24. cikkely tartalmával összefüggésben – amelynek értelmében mindenkinek joga van a pihenéshez és szabadidőhöz, a munkaidő ésszerű korlátozását és az időszakos fizetett szabadságot is ideértve – felteszi a kérdést, hogy vajon ez hogyan értelmezhető példának okáért a bennszülött eszkimó esetében. Feltehető, hogy a szöveg szigorú értelmezésében ez abszurditás lenne. HAYEK, Friedrich August: *Law, legislation and liberty*. London, 1976, Routledge & Keegan Paul, II/104-105. Hayek mindezzel összefüggésben éles kritikát fogalmaz meg, amely nemcsak a nyilatkozat 24. cikkelyét érinti, hanem vonatkoztatható bármely hasonló tartalmú dokumentum, bármely hasonló tartalmú megfogalmazásra. Álláspontja szerint a dokumentum szerzőinek figyelembe kellett volna venni, hogy józan, minimális követelmények szerint is, a megfogalmazott egyetemes jogok (*universal rights*) mind a jelenben, mind pedig a belátható jövőben elérhetetlen kívánalmak, és ebből következően felelőtlen játék folyik a joggal, amely egyáltalán nem egyeztethető össze a jog rendeltetésével, legfeljebb annak lejáratására alkalmas csak. Hayek a nyilatkozat preambulumaival kapcsolatban is tesz kritikai észrevételeket. Pusztán látványos fogalmazásnak nevezi azt a kitélt, amelynek értelmében minden személy és a társadalom minden szerve – a jelen nyilatkozat állandó szem előtt tartásával – az oktatás és a nevelés útján előmozdítja a jogok és szabadságjogok tiszteltben tartását. HAYEK 1976. II/105. Több tekintetben egyetértve Hayek álláspontjával és több később keletkezett nemzetközi dokumentum hatástalanságával, nézetem az, hogy az alapjogok általánossá tételéért, illetve az e jogok tartalmában való széles körű megegyezés sikeréért ezek az ünnepélyes nyilatkozatok jelentős előrelépést jelentettek. KISS György 2010. 84. 91. l.j.

¹² KARDOS Gábor: Az emberi jogokat védő nemzetközi jogi intézmények. In: Halmai Gábor-Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 139.

eltérő álláspontot valló pártok közül melyiket juttatják hatalomra.¹³ A Szovjetunió és akkor már ENSZ-tag szövetségei a gazdasági, szociális és kulturális jogok alapvető jellegét hangsúlyozták, és azt, hogy ezek meglete elengedhetetlen a polgári és politikai jogok tényleges gyakorlásához.¹⁴ A nyugati országok ezzel szemben arra hivatkoztak, hogy a gazdasági, szociális kérdésekről az egyes államok választott törvényhozó testületeinek kell döntenük, és ezek az országok a különböző gazdasági és szociális érdekeket megjelenítő jogokat bírói úton kikényszeríthetetlennek tartották.¹⁵ A gazdasági, szociális és kulturális jogok a polgári és politikai jogoknál kisebb terjedelemben ugyan, de a Nyilatkozat részévé váltak.¹⁶ Kardos Gábor szerint az, hogy a Nyilatkozat magában foglalja a szociális jogokat, ez a szocialista hatást mutatja, bár véleménye szerint helyesebb talán kommunitariust mondani, hiszen a szociális jogok nem csupán a szocialista felfogáshoz köthetők, továbbá azért is, mert a Nyilatkozat azt is kimondja, hogy az egyének köteleességei vannak a közösséggel szemben.¹⁷ A fasizmus szó szerinti említését mint fő célt, illetve a politikai jogok társadalmi rendszerhez kötését a nyugati államok visszautasították, ezért a Szovjetunió és szövetségei 1948. december 10-én tartózkodtak a szavazástól.¹⁸

Ahogy a II. világháború után elkezdődött a klasszikus szabadságjogok nemzetközi egyezményekben foglalása, úgy az 1960-as évektől a második generációs jogok is megjelennek nemzetközi dokumentumokban, így az Európa Tanács keretében 1961. október 18-án Torinóban elfogadott Európai Szociális Chartát, másrészt az ENSZ keretében 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (GSZKE).¹⁹

Az egyetemes nyilatkozat elfogadását követően az ENSZ keretében két nemzetközi emberi jogi szerződést kívántak létrehozni: egyet az alanyi jogokról és egy másikat az előbbieik végrehajtásának ellenőrzésére

¹³ KARDOS Gábor: *Üres Kagylóhéj? A szociális jogok nemzetközi jogi védelmének egyes kérdései*. Gondolat, 2003., 18.

¹⁴ Uo.

¹⁵ KARDOS Gábor: *Az emberi jogokat védő nemzetközi jogi intézmények*, 2003. 139.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Így járt el Dél-Afrika és Szaúd-Arábia is, ezek az államok a fehérek és feketék, illetve a nők és férfiak közötti egyenlőséget nem fogadták el. KARDOS Gábor: *Üres Kagylóhéj?...*, 2003. 19.

¹⁹ BALOGH Zsolt: *Szociális jogok*. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2011. 310.

szolgáló mechanizmusról.²⁰ Nehézséget jelentett, hogy a fejlődő államok a gazdasági és szociális jogokból eredő terhek miatt a polgári és a politikai jogok tekintetében sem vállaltak volna kötelezettségeket.²¹ Így végül 1966-ban két külön egyezségokmány született a polgári és a politikai jogokról, illetve a gazdasági, szociális és kulturális jogokról.²²

A szociális jogok végrehajtásával foglalkozva az ENSZ Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya 2. cikkének 1. bekezdésében rögzíti, hogy a részes államok „a rendelkezésre álló valamennyi erőforrás igénybevételével fokozatosan biztosítják az egyezségokmány szövegébe foglalt jogok teljes gyakorlását”.²³ Ez a 2. cikk 1. bekezdése tehát arra kötelezi a részes államokat, hogy *valamennyi erőforrás* igénybevételével e jogok realizálására törekedjenek, tehát, mondjuk, ne fegyverre költsek a nemzeti jövedelmet.²⁴

Ebből kifolyólag a szociális jogok biztosítási szintjének meghatározása az Alkotmánybíróság gyakorlatán túl nemzetközi jogi védelemben is részesül.²⁵

Az egyezségokmány szóhasználata azonban általános jellege miatt számos jogértelmezési problémát vet fel, hiszen így a szociális jogok biztosításának szintje objektíve nem ítélnélhető meg.²⁶ A mérce megítéléséhez itt is a költségvetési források szolgálnak, mely lehetővé teszi tulajdonképpen a biztosított szociális jogok szintjében történő visszalépést.²⁷

²⁰ KARDOS Gábor: Az emberi jogokat védő nemzetközi jogi intézmények, 2003. 144.

²¹ Uo.

²² Uo. *Sári János* a két egyezmény kapcsán ugyanakkor arra is rámutat, hogy 1966-ban ez a két egyezmény az akkori „két »szocialista és kapitalista« világrendszer” képviselőinek egyetértésén nyugodott és a továbbiak során is ez az elv érvényesült, aminek következtében az emberi jogi eredetű, etikai tartalmuktól megfosztott alapjogok köre, tartalma – tehát objektív kiindulópontok híján – viszonylagossá vált: a jog teljesen pozitív mezőbe került; az ilyen módon felfogott alapjogok – a jogpozitivizmus keretei között – szinte korlátok nélkül korlátozhatják az államhatalmat, ti. könnyen belátható, hogy az alapjogok nemzetközi szabályozásában Magyarországnak igen csekély szerep jutott. *SÁRI János: Az új magyar Alaptörvény – egy újfajta alkotmányosság lehetősége. Magyar Közigazgatás, Új folyam, 2011/1. szám, 16-22., 17.*

²³ RAB Henriett: A szociális jogok alkotmányjogi megítélése. *Jogtudományi Közlöny* 2009/6. 291.

²⁴ KARDOS Gábor: A szociális jogok jogi kikényszerítésének lehetőségei. *Esély*, 1996/6. 22. Kardos ehelyütt utal arra is, hogy az idézett szerződési hely továbbá azt is kiemeli, hogy a jogok biztosítása érdekében *nemzetközi segítségnyújtásra* van szükség.

²⁵ RAB 2009. 291.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

Az egyezségokmány 1966-os aláírásakor a második világháborút követő gazdasági konjunktúra ellenére is biztosnak tűnt a gazdasági helyzet folyamatos növekedése, azonban a hetvenes években újabb gazdasági válságok alakultak ki, és nyilvánvalóvá vált, hogy a növekedésnek környezeti határai is vannak.²⁸ Ez a probléma megváltoztatta az egyes országok szociális jogok garantálásával kapcsolatos felfogását is.²⁹ Danilo Türk az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága különleges jelentésének készítője rámutatott arra, hogy tulajdonképpen valamennyi állam képes annak igazolására, hogy a szociális jogok magasabb szintjét nem tudja biztosítani.³⁰

Ebből leszűrhető, hogy a szerződő felek által aláírt szubjektív mérce a jogvédelem korlátjaként jelent meg, és a helyzet feloldása a szerződő államoknak sem áll érdekében.³¹

A kötelezettségek nem teljesítésének a társadalmi megítélés szempontjából is vannak következményei, hiszen amennyiben az állam nem teljesíti az állampolgárai megítélése szerinti feladatait, akkor a polgárok sem fogják teljesíteni az állam felé a szociális ellátórendszer biztosítása érdekében vállalt kötelezettségeiket.³² Ezáltal a szürke és a fekete gazdaság erősödik, melyet Türk jelentése szerint az állam emiatt el kell tűrjön.³³

Az ENSZ az egyezmény betartásának ellenőrzésekor a kötelezettségek minimális magjának a biztosítása oldaláról közelítette meg a kérdést.³⁴ Ezen is túlhaladva a limburgi alapelvek szerint a létfenntartási igények kielégítését kell a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásával minimum biztosítani.³⁵

²⁸ Uo.

²⁹ RAB 2009. 291-292.

³⁰ KARDOS Gábor: Megsérthetőek-e a szociális jogok végrehajtásából eredő kötelezettségek a nemzetközi jog alapján, *Jogtudományi Közlöny*, 2003/11. 454.; idézi RAB 2009. 292.

³¹ RAB 2009. 292.

³² Uo.

³³ KARDOS Gábor: Megsérthetőek-e a szociális jogok végrehajtásából eredő kötelezettségek a nemzetközi jog alapján, 2003. 11., 454.; idézi RAB 2009. 292.

³⁴ RAB 2009. 292.

³⁵ KARDOS Gábor: Megsérthetőek-e a szociális jogok végrehajtásából eredő kötelezettségek a nemzetközi jog alapján, 2003. 11., 454.; idézi RAB 2009. 292. Ez egyébként Rab szerint megegyezik a magyar Alkotmánybíróság által megfogalmazott szociális jogok létminimumként meghatározott alanyi jogi szintjeként történő biztosításának kötelezettségével. A szociális kérdésekről a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban bővebben lásd: Balogh Zsolt – Balogh-Békesi Nóra: Az állam

2. A szociális jogok alapjogi védelme az Európai Unió írott jogforrásaiban

2.1. Az alapító szerződések

1957-ben az európai integráció alapítóinak fejében fel sem merült egy egységes európai szociálpolitika megteremtésének, különösen nem a nemzeti szociális ellátórendszerek egységesítésének gondolata.³⁶ A szociális ellátások egységesítése ellenkezik mind az integráció neoliberais filozófiájával, mind pedig a gazdag tagállamok anyagi érdekeivel.³⁷ Ezért eredetileg pusztán a szociális biztonsági rendszerekre vonatkozó nemzeti szabályok koordinálására törekedtek, hogy ezzel megteremtsék a közönség belül a munkaerő szabad áramlását.³⁸

A gazdasági integráció persze sohasem volt öncél; az alapító atyák ezen az úton kívánták elérni az életszínvonal folyamatos növekedését (lásd a római szerződés 2. cikkét), és utolérni az Egyesült Államokat e területen is.³⁹ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a foglalkoztatási és szociális ügyeket közösségi feladattá tették volna, ezért azok mind a mai napig elsősorban a tagállamok hatáskörébe tartoznak.⁴⁰

Napjainkra az Európai Unió (a továbbiakban: EU, unió) szociális jogokat érintő szemlélete jelentős mértékben megváltozott annak 1957-es kezdeteihez képest,⁴¹ hiszen a szociális jogokra, illetőleg a szociálpolitikára kezdetben csupán mint eszközökre tekintettek, amely eszközök hosszú távon elősegíthetik a Közösségek gazdasági és társadalmi céljait, és amelyek középpontjában a közös belső piac megteremtése, illetőleg a négy alapvető szabadság biztosítása állt.⁴² Azonban néhány év elteltével

szociális elkötelezettsége In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.) *A magyar közjog alapintézményei*, Budapest, 2020, Pázmány Press 1152-1153.; a jogi eszközök korlátairól a szociális problémák megoldásában lásd: Balogh-Békési Nóra: A Kúria döntése a fővárosi hajléktalanrendeletéről. Hajléktalan személyek közterületi tartózkodásnak korlátai avagy a jogi eszközök korlátai szociális probléma megoldásában. *Jogesetek Magyarázata* 2015/1. 39-44.

³⁶ KARDOS (2003b): *i. m.*, 90.

³⁷ KARDOS (2003b): *i. m.*, 90.

³⁸ KARDOS (2003b): *i. m.*, 90.

³⁹ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

⁴⁰ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

⁴¹ RAB (2012): *i. m.*, 141–144.

⁴² GYULAVÁRI-KÖNCZEI (2000): *i. m.*, 23–32.

egyértelművé vált, hogy az Európai Unió – szem előtt tartva annak alapvető céljait és általánosan érvényesítendő jogelveit – nem teheti meg, hogy figyelmen kívül hagyja a szociális jogok biztosítását, illetőleg a munkavállalókat védő normák megalkotását.⁴³ Ennek megfelelően idővel elkezdett bővülni az Európai Unió munka- és szociális jogokat szabályozó normaanyaga, amelyek között a közösségi szinten biztosítható munkavállalói jogok széles körével találkozhatunk.⁴⁴

Az EU szociális jogalkotási jogköre ugyanakkor erősen korlátozott, így számos kérdésben nem tehet többet, mint hogy közösségi programok útján és a tagállamok közötti információcserével elősegíti a „spontán harmonizációt”.⁴⁵ A közösségi szociális politika járulékos, kiegészítő jellege miatt csupán korlátozottan emlékeztet egy nemzetállamra, hiszen a nemzeti szociális ellátórendszerekkel egyáltalán nem foglalkozik.⁴⁶ Az előbbiek miatt az Európai Unióban a szociálpolitika⁴⁷ nem a hagyományos értelemben vett szociális ellátásokat érinti, hanem sokkal inkább a munka világával kapcsolatos kérdéseket, így például a munkavállalói jogok védelmét, a nők és férfiak közötti esélyegyenlőséget, illetve a munkahelyi egészség- és biztonságvédelmet.⁴⁸ Ilyen értelemben az Európai Unió megközelítése szélesebb, mint a nemzeti szociálpolitika fogalma, hiszen a Közösség a nemzeti szinten megszokottaktól eltérő területeket szabályoz.⁴⁹ Ugyanakkor az EU szociálpolitikája számos kérdésben – mindenekelőtt a szociális biztonsági rendszert, a klasszikus értelemben vett szociális ellátórendszert illetően – szűkebb is, mint a nemzeti szociálpolitika, hiszen a közösségi szociálpolitika azokat viszont egyáltalán nem érinti.⁵⁰ Azonban az egységes belső piac, amely a szolgáltatásokra is kiterjed, kihívást intéz az autonóm nemzeti jóléti ellátó rendszerekhez, hiszen olykor óriási a csábítás (például arra, hogy az egészségügyi kezelést más tagállamban vegye igénybe valaki).⁵¹ Ez abba az irányba mutat,

⁴³ GYULAVÁRI-KÖNCZEI (2000): *i. m.*, 42–46., 48–56.

⁴⁴ NÁDAS-ZACCARIA (2014): *i. m.*, 35.

⁴⁵ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

⁴⁶ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

⁴⁷ GYULAVÁRI-KÖNCZEI (2000): *i. m.*, 19–198.; Helen WALLACE – William WALLACE (2000): *Policy-Making in the European Union*. Oxford, Oxford University Press. 185–208.; Catherine BARNARD (1999): EC „Social” Policy. In Paul CRAIG – Gráinne DE BÚRCA eds.: *The Evolution of EU Law*. Oxford, Oxford University Press. 479–515.

⁴⁸ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

⁴⁹ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

⁵⁰ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

⁵¹ KARDOS (2003b): *i. m.*, 91.

hogy meg kellene teremteni a szociális ellátások közösségi szintű szabályozásának lehetőségét vagy legalábbis a harmonizációt.⁵²

A közösségi jogban a szociális biztonság fogalma arra szolgál, hogy ennek alapján a tagállamok szociális biztonságra vonatkozó jogszabályai – eredeti területi és személyi hatályuktól függetlenül – összekapcsolhatók és koordinálhatók legyenek, következésképpen a szociális biztonság közösségi fogalma a szociális ellátások meghatározott körével áll kapcsolatban.⁵³

Az európai közösségi jog egyik fő törekvése a hetvenes évek elejétől az, hogy a tagállamok szociális biztonsági rendszereinek összeilleszthetőségét biztosítsa a szociális ellátásokra való jogosultságok egybeesésének és a már megszerzett jogosultságok más tagállamok területére történő átvihetősége érdekében.⁵⁴ E cél elérésének szolgálatában az 1408/71/EGK rendelet meghatározta a tagállamok szociális biztonsági rendszereinek azon ágazatait, amelyek a közösségi jog hatálya alá tartoznak.⁵⁵ Ezt a rendeletet később felváltotta a 883/2004/EK, valamint ennek végrehajtási szabálya, a 987/2009/EK rendelet.

2.2. Az Európai Unió Alapjogi Chartája

Az emberi jogok tiszteletben tartására irányuló kötelezettségvállalás első jogi kifejezését az 1986-ban elfogadott *Egységes Európai Akta preambuluma* jelenti, amely utalást tesz az Emberi Jogok Európai Egyezményére és az Európai Szociális Kartára.⁵⁶

A szociális jogok – és általában az alapjogok – uniós szintű intézményesítése terén a legnagyobb lépés – legalább is az írott jogforrások szintjén – az *Európai Unió Alapjogi Chartája* (a továbbiakban: alapjogi charta). Az alapjogi charta első előmunkálatai 1996-ra vezethetők vissza,

⁵² KARDOS (2003b): *i. m.*, 91. Az Európai Unió szociális és foglalkoztatáspolitikájáról lásd: BERKE Gyula (1998): Szociális és foglalkoztatáspolitikai az Európai Unióban. In: CSEFKÓ Ferenc szerk.: *EU-integráció - önkormányzatok*. Budapest, Önkormányzati Szövetségek Tanácsa; Nemzetközi Város- és Megyeigazgatási Szövetség; Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatala, 251-268.

⁵³ TAKÁCS (2003): *i. m.*, 824.

⁵⁴ TAKÁCS (2003): *i. m.*, 821–822.

⁵⁵ TAKÁCS (2003): *i. m.*, 822.

⁵⁶ KARDOS (2003a): *i. m.*, 179.

nevezetesen a *Comité des Sages* 1996-os jelentésére,⁵⁷ amelyre az alapjogi szakértői csoport 1999. évi jelentése épült.⁵⁸ A szakértői bizottság elemzésében rámutatott, hogy a széles körű vita során felmerült annak az igénye, hogy az alapvető szociális jogok az unió konstitucionális elemeként jelenjenek meg.⁵⁹ A jelentés szintén hivatkozott a korábbi egyezményekre, illetve szerződésekre, megállapítván, hogy a chartába a jogok minimális magját, kereteit indokolt felvenni, és az egyeztetési, konzultációs eljárások eredményeképpen időről időre célszerű felülvizsgálni, és ezáltal e jogokat folyamatosan „naprakész” állapotban kell tartani.⁶⁰ Az amszterdami szerződésre utalva a jelentés megállapítja, hogy „the Amsterdam Treaty may not have led to an explicit recognition of particular fundamental rights”.⁶¹ Annak ellenére, hogy az amszterdami szerződés döntően hozzájárult az alapvető jogok elismertetéséhez, illetve támogatásához, a bizottság jelentése mégis az alapjogok szabályozásának bizonyos hiányáról és következetlenségéről (deficits and inconsistencies) szól.⁶² Egyértelműen rögzítették, hogy amennyiben az unió elkötelezi magát az alapjogok védelme mellett, mind az egyes tagállamoknak, mind magának a közösségnek azonos premisszák mentén kell a három pillért kezelnie.⁶³ A szakértők nyomatékosították továbbá, hogy a jogbiztonság

⁵⁷ A jelentést a First Social Policy Forumon tették közzé 1996 márciusában. A bizottság felhívta a figyelmet, hogy az alapvető jogok jelentősége jóval nagyobb annál, mint amelyet a közösségi szabályozás módszere és tartalma tükröz. Ezért szükségesnek látszik mindenekelőtt egy olyan dokumentum – charta – megalkotása, amely integráns része az uniót megalapozó szerződésnek. A chartának továbbá – a már meglévő alapjogi dokumentumokra támaszkodva – a közösség minden polgára számára biztosítania kell e jogokat. A chartának olyan intézményeket kell szabályoznia, amelyek mintegy *programszerűen* tartalmazzák az alapvető jogokat és kötelezéseket, azok végrehajthatóságát, számon kérhetőségét. Lényeges, hogy a dokumentum a jogok minimális szintjét tartalmazza. A Comité des Sages elnöke érdemének tudható be a jelentés ily módon történő megfogalmazása. Lásd még: *Lettre ouverte aux membres de l'„Enceinte” chargée d'élaborer une Charte des droit fondamentaux* (2000). Bruxelles, le 12 janvier.; KISS (2010): *i. m.*, 88.

⁵⁸ Report (1999): *i. m.*; KISS (2010): *i. m.*, 88.

⁵⁹ KISS (2010): *i. m.*, 88–89.

⁶⁰ KISS (2010): *i. m.*, 89.

⁶¹ Report (1999): *i. m.*, 6.; KISS (2010): *i. m.*, 89.

⁶² KISS (2010): *i. m.*, 89.

⁶³ Más szavakkal kifejezve: „fundamental rights should remain the primary and decisive criteria of the compatibility of the activities of all institutions and bodies with the European Union’s guiding principles”. KISS (2010): *i. m.*, 89.

érdekében egyértelműen meg kell határozni a charta jogi természetét, tanulván az addigi tapasztalatokból, amelyek azt támasztják alá, hogy az alapjogok rendezése a jelenlegi állapotában számos kérdésre nem ad választ.⁶⁴ Mindezekre való tekintettel a bizottság javaslatait az alábbi szempontok szerint terjesztette elő.⁶⁵ Az első követelmény az alapjogok szabályozásának átfogó megközelítése, a második az alapjogok alkalmazhatóságának meghatározása, a harmadik az átláthatóság, a negyedik a jogkövetkezmények meghatározása, az ötödik az unió és a tagállamok hatáskörének egyértelmű tisztázása, a hatodik az Európai Bíróság szerepének rögzítése, összefüggésben az Emberi Jogok Bíróságának hatáskörével, a hetedik a szervezeti intézkedések megtétele, a nyolcadik az alapjogok oszthatatlanságának deklarálása, a kilencedik az alapjogok kifejezett elismerése során az úgynevezett nyitott eljárás elvének alkalmazása.⁶⁶

Az EU tagállamai által 2007-ben kidolgozott Lisszaboni Szerződéshez hozzákapcsolták az Európai Parlament által 2007. november 29-én jóváhagyott és az uniós intézmények vezetői által 2007. december 12-én aláírt Alapjogi Chartát. A Lisszaboni Szerződés 2009. december 1-jével történő hatálybalépésével a Charta jogilag kötelező érvényűvé vált⁶⁷ az uniós intézmények és a tagállamok számára az uniós jog alkalmazása során. A Lisszaboni Szerződés tehát szerződési rangra emelte a szociális jogokat is tartalmazó Európai Unió Alapjogi Chartáját.⁶⁸

Ezzel párhuzamosan változnak az EU szociális dimenziójának elgondolásai és alapelvei, és az új megközelítések nagymértékben kihatnak az uniós polgárok gazdasági és szociális érdekeire is.⁶⁹ Az ilyen jellegű átfogó változások azonban nemcsak a Lisszaboni Szerződés elfogadását

⁶⁴ A bizottság munkájának, valamint az Alapjogi Charta megszüntetéséhez vezető folyamatnak az elemzését lásd: WELLER Mónika (2000): *Emberi jogok és európai integráció*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány. 123–128.

⁶⁵ KISS (2010): *i. m.*, 89.

⁶⁶ Report (1999): *i. m.*, 10–15.; KISS (2010): *i. m.*, 89.

⁶⁷ Lisszaboni Szerződés, 6. cikk (1) bekezdés: „Az Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések.”

⁶⁸ BALOGH Zsolt (2011): Szociális jogok. In SCHANDA Balázs – BALOGH Zsolt szerk.: *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, PPKÉ JÁK. 310–311. A magyar jogrendszerbe az Alapjogi Chartát a 2007. évi CLXVIII. törvény vezette be.

⁶⁹ Dagmar SCHIEK (2011): Re-Embedding Economic and Social Constitutionalism. Normative Perspectives for the EU. In Dagmar SCHIEK – Ulrike LIEBERT – Hildegard SCHNEIDER eds.: *European Economic and Social Constitutionalism after the Treaty of Lisbon*. New York, Cambridge University Press. 24–36.

követő időszakban mentek, ehhez hasonló jelenség az EU szociálpolitikájának történetében már több alkalommal is megfigyelhető volt.⁷⁰

Az alapjogi charta nem fogalmaz meg új alapjogokat, hanem – amint azt a preambulumban rögzíti – az eddigi alapjogokat kívánja megerősíteni.⁷¹ A dokumentum hét cím alatt 54 cikkelyből áll.⁷² A charta harmadik fejezete az *Egyenlőség* címet kapta, amelyben – egyebek mellett – rögzíti az idősek jogait.⁷³ A charta negyedik – *Szolidaritás* című⁷⁴ – fejezete meglehetősen terjedelmes, és jószerével a szociális jogokat foglalja magában.⁷⁵ A charta a következőket garantálja: a foglalkozás szabad megválasztásához és a munkavállaláshoz való jog (15. cikk), a vállalkozás szabadsága (16. cikk), a nők és férfiak közti egyenlőség a foglalkoztatás területén (23. cikk), a munkavállalók tájékoztatáshoz és konzultációhoz való joga (27. cikk), a kollektív tárgyaláshoz és fellépéshez való jog (28. cikk), a munkaközvetítői szolgáltatások igénybevételének joga (29. cikk), indokolatlan elbocsátással szembeni védelem (30. cikk), tisztességes és igazságos munkafeltételekhez való jog (31. cikk), a gyermekmunka tilalma és a fiatalok munkahelyi védelmének kötelezettsége (32. cikk), a család és a munka összeegyeztetésének biztosítása (33. cikk), illetve a szociális biztonsághoz és szociális segítségnyújtáshoz való jog (34. cikk). Ez utóbbi, 34. cikk alanyi jogot nem keletkeztető módon rendelkezik a szociális biztonság és a szociális segítség jogáról.⁷⁶ Az EU nem garantálja, csak „elismeri és tiszteletben tartja” a szociális biztonsági

⁷⁰ Erika SZYSZCZAK (2001): *The New Paradigm for Social Policy. A Virtuous Circle? Common Market Law Review*, No. 5. 1125–1140.; NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 35.

⁷¹ Megfogalmazása szerint az unió az emberi méltóság, szabadság, egyenlőség és szolidaritás oszthatatlan, egyetemes értékein alapul; a demokrácia elveire és a jog szabályaira támaszkodik. Az unió hozzájárul a közös értékek megőrzéséhez és továbbfejlesztéshez, miközben tiszteletben tartja az európai népek kultúráinak és hagyományainak sokféleségét, a tagállamok nemzeti identitását és közhatalóságaik szervezeti rendjét, nemzeti, regionális és helyi szinten. Mindennek érdekében szükséges az alapvető jogok megerősítése a társadalomban bekövetkező változások, a társadalmi haladás, a tudományos és technológiai fejlődés fényében, azáltal, hogy e jogokat chartában teszi még nyilvánvalóbbá. KISS (2010): *i. m.*, 89.

⁷² KISS (2010): *i. m.*, 89.

⁷³ KISS (2010): *i. m.*, 90.

⁷⁴ Nadas György és Zaccaria Márton Leó szerint azzal, hogy a Karta e jogokat a *Szolidaritás* címmel tárgyalja, kifejezi e jogok fontosságát. NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 35.

⁷⁵ KISS (2010): *i. m.*, 90.

⁷⁶ JUHÁSZ Gábor (2009): 70/E. § A szociális biztonsághoz való jog. In JAKAB András szerk.: *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég Kiadó. 2582.

ellátásokra és a szociális szolgáltatásokra való jogosultságot, de nem *sui generis* módon, hanem „az uniós jog, valamint a nemzeti jogszabályok és gyakorlat által megállapított” rendelkezésekkel összhangban.⁷⁷ Ez alapján is látható, hogy a charta szövegezése – különösen a *Szolidaritás* fejezetben elhelyezett alapvető szociális jogokat illetően – meglehetősen bizonytalan, sőt elismerésük is vitára adhat alkalmat.⁷⁸

Az alapjogi charta azért is kiemelkedő jelentőségű az EU jogrendjében, mert a nemzetközi jogi keretek között megszületett Európai Szociális Karta „saját” megfelelőjének tekinthető, vagyis így már (elvileg) az Európai Bíróságnak könnyebb lenne hivatkozni azokra az általánosan elismert, nemzetközi szociális standardokra, amelyek a szociális kartában jelentek meg először és egyben a legmarkánsabban.⁷⁹ Weiss szerint a chartának szükségszerűen kulcsszerepet kell játszania a szociális jogok uniós megítélésében, mert az abban foglaltaknak közvetlen hatása van a szociális jogokra, vagyis az Európai Bíróságnak közvetlenül a chartára kell hivatkoznia abban az esetben, ha az abban foglalt jogokat megfelelően kívánja értelmezni és alkalmazni, ez alapján pedig a bíróság nem hivatkozhat többé más, olyan nemzetközi jogi dokumentumokra, jogforrásokra (ILO, Európa Tanács), amelyek kívül esnek az EU jogrendszerén, tekintve, hogy az uniónak immáron van „saját”, jogi kötőerővel rendelkező, alapvető szociális jogokat garantáló kartája.⁸⁰ E jelenségnek továbbá olyan pozitív hatása is lehet a jövőben, hogy a bíróságnak nagyobb figyelmet kell fordítania a szociális kérdések helyes megítélésére.⁸¹

Nádas György és Zaccaria Márton Leó az alapjogi charta szerepével és jogi megítélésével kapcsolatban több kérdésre és problémára is utal.⁸² Egyrészt az Alapjogi Charta jogi minősége és ilyen módon az alkalmazhatósága nem teljesen egyértelmű, mondhatni, nem tisztázott.⁸³ A szerzők utalnak arra, hogy maga a bíróság sem alakított még ki egységes álláspontot a charta alkalmazhatóságáról, ugyanis annak ellenére, hogy

⁷⁷ JUHÁSZ (2009): *i. m.*, 2582.

⁷⁸ Jeff KENNER (2003): *EU Employment Law. From Rome to Amsterdam and Beyond*. Oxford, Hart Publishing, 543. Lásd még ehhez: *Editorial Comments. The EU Charter of Fundamental Rights still under discussion*, idézi KISS (2010): *i. m.*, 91., 139. l.j.

⁷⁹ NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36.

⁸⁰ Manfred WEISS (2013): *The Potential of the Treaty Has to Be Used to Its Full Extent. European Labour Law Journal*, No. 1. 24–27.

⁸¹ NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36.

⁸² NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36.

⁸³ A szerzők ehelyütt a következő műre utalnak: Bob HEPPLÉ (2011): *Fundamental Social Rights Since the Lisbon Treaty. European Labour Law Journal*, No. 2. 150–154.

arra már több tucat ítéletében hivatkozott, nem foglalt egyértelműen állást pro vagy kontra abban a kérdésben, hogy egy konkrét jogsérelem az ebben foglaltakra hivatkozással megállapítható-e, vagy sem.⁸⁴ Kérdés ugyanis, hogy ez vajon túlzott mértékű beavatkozás lenne-e a tagállamok szociálpolitikájába, hiszen amellett, hogy a charta jelentősége elvitathatatlan,⁸⁵ hatóköre nem tisztázott és szabályai sem kellőképpen konkrétak.⁸⁶ Ugyanakkor Nádás és Zaccaria szerint ezt az ellentmondást szükséges volna minél hamarabb feloldani a joggyakorlatban, hiszen a charta célja többek között az, hogy alapjogi szinten, azaz kifejezetten széles körben és magas szintű védelmi szabályokkal garantáljon szociális jogokat.⁸⁷ Nem tisztázott teljes mértékben továbbá az sem, hogy mi a chartában foglalt jogok tartalma. Bizonyos olvasatban ezek szimplán elvi értelemfogalmazott deklarációk,⁸⁸ pedig a konkrét védelmi szabályok megléte épp, hogy a charta valamifajta egységes értelmezését kellene, hogy feltételje.⁸⁹ Nádás és Zaccaria szerint e jogok tartalma a bíróság esetjoga, annak tagállamok általi értelmezése és az uniós munka- és szociális jogi szabályokat tartalmazó jogszabályok – főként irányelvek – együttes értelmezésével találhatók meg.⁹⁰

Felhasznált irodalom:

- BADÓ Katalin (2012): A nyugdíjrendszer. *Új magyar közigazgatás*, 5. évf. 1. sz. 1.
- BALOGH Zsolt (2005): Paradigmaváltás lehetőségei a szociális jogok védelmére. *Jogtudományi Közlöny*, 60. évf. 9. sz. 363–371.
- BALOGH Zsolt (2011): Szociális jogok. In SCHANDA Balázs – BALOGH Zsolt szerk.: *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, PPKE JÁK. 301–326.
- BALOGH-BÉKÉSI NÓRA: A Kúria döntése a fővárosi hajléktalanrendeletéről. Hajléktalan személyek közterületi tartózkodásnak korlátai avagy a jogi eszközök korlátai szociális probléma megoldásában. *Jogesetek Magyarázata* 2015/1. 39-44.

⁸⁴ NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36.

⁸⁵ A szerzők ehelyütt a következő műre utalnak: HEPPLÉ (2011) *i. m.*, 150–153.

⁸⁶ NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36.

⁸⁷ NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36.

⁸⁸ A szerzők ehelyütt a következő műre utalnak: HEPPLÉ (2011) *i. m.*,

⁸⁹ NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36.

⁹⁰ NÁDAS–ZACCARIA (2014): *i. m.*, 36. A Charta alkalmazásával kapcsolatos kérdésekről lásd bővebben: BERKE Gyula (2013): Az Európai Unió Alapjogi Chartájának alkalmazása munkajogi (szociálpolitikai) ügyekben. *HR ÉS MUNKAJOG* 4. évf. 11. sz. 8-14.

- BALOGH ZSOLT – BALOGH-BÉKESI NÓRA: Az állam szociális elkötelezettsége
In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.) *A magyar közjog alapintézményei*, Budapest, 2020, Pázmány Press, 1149–1179.
- BARNARD, Catherine (1999): EC „Social” Policy. In CRAIG, Paul – DE BÚRCA, Gráinne eds.: *The Evolution of EU Law*. Oxford, Oxford University Press. 479–515.
- BERKE Gyula (2013): Az Európai Unió Alapjogi Chartájának alkalmazása munkajogi (szociálpolitikai) ügyekben. *HR ÉS MUNKAJOG* 4. évf. 11. sz. 8-14.
- BERKE Gyula (2008): Konfliktusban a közösségi szociális politika és a tőke szabad mozgása – a 2001/23/EK irányelv Európai Bíróság-i gyakorlata. *Európai Jog* 8. évf. 1. sz. 36-50.
- BERKE Gyula (1998): Szociális és foglalkoztatáspolitikai az Európai Unióban. In: CSEFKÓ Ferenc szerk.: *EU-integráció - önkormányzatok*. Budapest, Önkormányzati Szövetségek Tanácsa; Nemzetközi Város- és Megyeigazgatási Szövetség; Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatala, 251-268.
- BERKE Gyula – KAJTÁR Edit – BANKÓ Zoltán (2006): *Bevezetés a társadalombiztosítási jogba*. Pécs, JPTE Állam- és Jogtudományi Kar
- BERKI Gabriella (2016): Mire jogosít az egészségügyi ellátáshoz való jog? Egy alapjog betegjogi megközelítése. In BALOGH Elemér szerk.: *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Szeged, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 21–30.
- CHRONOWSKI Nóra (2014): Alkotmányjogi panasz és alkotmányvédelem. *Fundamentum*, 18. évf. 1–2. sz. 91–95.
- CZÚCZ Ottó (1996): *A szociális jogok többszintű alkotmányos védelmének lehetőségéről és szükségességéről*. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 49. Tom. 1–48. Fasc. 177–188.
- DAVIES, A C. L. (2009): *Perspectives on Labour Law*. 2nd edition. Cambridge, Cambridge University Press.
- DRINÓCZI Tímea (2007): *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- GYULAVÁRI Tamás – KÖNCZEI György (2000): *Európai szociális jog*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HAJDÚ József (2008): Az állampolgárság alapú diszkrimináció tilalma az EU szociális jogában. *Munkajogi Szemle*, 52. évf. 1. sz. 43–47.
- HAJDÚ József (2008): *Az Európai Unió szociális joga – különös tekintettel a szociális biztonsági koordinációra = Social law in the European Union - social security co-ordination*. Szeged, JATEPress Kiadó

- HAJDÚ, József (2004): The Individualisation of Social Security Rights in Hungary. In BLUTMAN László szerk.: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. 591–614.
- HAJDÚ, József (2016): The Right to Social Security in the Hungarian Fundamental Law (Constitution). In *The Right to Social Security in the Constitutions of the World. Broadening the Moral and Legal Space for Social Justice*. ILO Global Study, Volume 1: *Europe*. Geneva, International Labour Organization. 89–106.
- HEPPLE, Bob (2011): Fundamental Social Rights Since the Lisbon Treaty. *European Labour Law Journal*, No. 2. 150–154.
- HOMICSKÓ Árpád Olivér (2015): *Társadalombiztosítási és szociálpolitikai alapismeretek*. Budapest, Patrocinium Kiadó.
- JAKAB Nóra (2016): A szociális jogok és szociális biztonság. In JAKAB Nóra – MÉLYPATAKI Gábor – SZEKERES Bernadett: *A szociális biztonság nemzetközi kérdései*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 9–12.
- JUHÁSZ Gábor (1995): A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újraszabályozása elé. *Esély*, 6. évf. 3. sz. 3–25.
- JUHÁSZ Gábor (1996): Az alkotmányeszme mostohagyermeké. Néhány gondolat a szociális biztonsághoz való jog természetéről és szabályozásáról. *Esély*, 7. évf. 3. sz. 29–47.
- JUHÁSZ Gábor (1997): Vannak-e szociális jogaink? Válasz Sajó Andrásnak. *Világosság*, 38. évf. 3. sz. 61–69.
- JUHÁSZ Gábor (2009): 70/E. § A szociális biztonsághoz való jog. In JAKAB András szerk.: *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég Kiadó. 2579–2593.
- JUHÁSZ Gábor (2015): Államcélok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. *Esély*, 26. évf. 1. sz. 3–31.
- KARDOS Gábor (2003a): Az emberi jogokat védő nemzetközi jogi intézmények. In HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila szerk.: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris Kiadó. 137–190.
- KARDOS Gábor (2003b): *Üres kagylóhéj? A szociális jogok nemzetközi jogi védelmének egyes kérdései*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KENNER, Jeff (2003): *EU Employment Law. From Rome to Amsterdam and Beyond*. Oxford, Hart Publishing.
- KISS György (2010): *Alapjogok kollíziója a munkajogban*. Pécs, Justis BT.
- KLICSU László (2012): Az Alaptörvény és a szociális biztonság. *Alkotmánybírósi Szemle*, 2. évf. 2. sz. 109–115.
- KOVÁCS Péter (2011): *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó.

- KRISTÓ Katalin (2015): A pénzbeli családtámogatási ellátások változásai 2010 és 2014 között, a kormányprogram célkitűzései tükrében. *Acta Humana*, 3. évf. 2. sz. 97–122.
- KUN Attila (2010): Családi támogatások. In HAJDÚ József – HOMICSKÓ Árpád Olivér szerk.: *Szociális jog II. különös rész*. Budapest, Patrocinium Kiadó. 255–276.
- LAJKÓ Dóra (2016): Az Alaptörvény szociális védelmi rendelkezései. A rászorultság védelme. In BALOGH Elemér szerk.: *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Szeged, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 105–119.
- Lettre ouverte aux membres de l' „Enceinte” chargée d'élaborer une Charte des droit fondamentaux* (2000). Bruxelles, le 12 janvier.
- NÁDAS György – PRUGBERGER Tamás (2014): A munkajogi szabályozás alakulásának főbb csomópontjai a szociális piacgazdaság nyugat-európai és a reálszocialista gazdaság kelet-európai rendszerében. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus 32*, 449–459.
- NÁDAS György – ZACCARIA Márton Leó (2014): Néhány gondolat az Európai Unió Alapjogi Kartájának szerepéről a munkavállalói jogvédelem területén. *Közjogi Szemle*, 7. évf. 3. sz. 35–39.
- PATYI, András (2011): *Protecting the Constitution (The Characteristics of Constitutional and Judicial Review in Hungary 1990-2010)*. Passau, Schenk Verlag.
- RAB Henriett (2009): A társadalombiztosítási rendszer fenntarthatósága, a finanszírozás lehetséges formái. *Pécsi Munkajogi Közlemények*, 2. évf. 1. sz. 41–43.
- RAB Henriett (2012): *A nyugdíjbiztosítási ellátások fenntarthatóságának jogi garanciái*. Budapest, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.
- SAJÓ András (1995): Szociális jog és kölcsönös öngyilkossági ígéret. *Világosság*, 36. évf. 10. sz. 5–12.
- SAJÓ András (1997): Szegényjogot – szegényjogon. Válasz a szociális jogok védelmére. *Világosság* 38. évf. 3. sz. 70–79.
- SCHIEK, Dagmar (2011): Re-Embedding Economic and Social Constitutionalism. Normative Perspectives for the EU. In SCHIEK, Dagmar – LIEBERT, Ulrike – SCHNEIDER, Hildegard eds.: *European Economic and Social Constitutionalism after the Treaty of Lisbon*. New York, Cambridge University Press.
- SZAMEL Katalin (1993): A gazdasági, szociális, kulturális jogok értéke. Emberi jog, állampolgári jog, alanyi jog, szabadság vagy valami más? *Acta Humana*, 4. évf. 11. sz. 27–41.

- SZIGETI Péter (2001): A szociális jogállam követelményeinek helyzete alkotmányos berendezkedésünkben. Jelen, múlt és jövő? *Magyar Jog*, 48. évf. 5. sz. 257–267.
- SZYSZCZAK, Erika (2001): The New Paradigm for Social Policy. A Virtuous Circle? *Common Market Law Review*, No. 5. 1125–1170.
- TAKÁCS Albert (2003): Szociális jogok. In HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila szerk.: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris Kiadó. 791–854.
- VÖRÖS Imre (2001): A szociális biztonsághoz való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Világosság*, 42. évf. 1. sz. 56–64.
- WALLACE, Helen – WALLACE, William (2000): *Policy-Making in the European Union*. Oxford, Oxford University Press. 185–208.
- WEISS, Manfred (2013): The Potential of the Treaty Has to Be Used to Its Full Extent. *European Labour Law Journal*, No. 1. 24–27.
- WELLER Mónika (2000): *Emberi jogok és európai integráció*. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány.